

ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต
A view of Buddhism on female in Mātugāmasaṅguyutta

ภพชลภร กาญจนะพังคะ

Popcholpond Kanjanapangka

นักวิชาการอิสระ , บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya
University

บทคัดย่อ

จากการศึกษาพบว่า มาตุคามสังยุตเป็นประมวลพระสูตรเกี่ยวกับสตรีที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระอนรุทธะและหมู่ภิกษุ กล่าวถึงสตรี 5 สถานะ คือ สตรีที่เป็นลูกสาว สตรีที่เป็นภรรยา สตรีที่เป็นลูกสะใภ้ สตรีที่เป็นมารดาและสตรีที่เป็นพุทธสาวิกา เนื้อหาของพระสูตรในมาตุคามสังยุตทำให้ทราบทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในเรื่องหลักๆ คือ สตรีมีศักดิ์ความเป็นมนุษย์เหมือนกับบุรุษจึงควรได้รับการดูแลจากสังคม ในวัยเด็กพ่อแม่ควรดูแล เมื่อแต่งงานสามีควรดูแลให้มีความสุข โดยสิ่งที่จะทำให้สตรีมีความมั่นคงในชีวิต คือ ศีล 5 บุญกุศลจะส่งเสริมสตรีมีความสุขในการแต่งงาน สตรีเป็นคนดีหรือชั่วเพราะกรรมที่ทำ ไม่ใช่พรหมลิขิต หากได้รับการศึกษาอบรมก็เป็นคนฉลาดได้ สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ พระสูตรในมาตุคามสังยุตแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อสตรีครอบคลุมมิติทางสังคม 5 ด้าน คือ มิติทางร่างกาย มิติทางจิตใจ มิติทางสติปัญญา มิติทางครอบครัว และมิติทางสังคมวิทยา

คำสำคัญ: สตรี, มาตุคามสังยุต, พระพุทธศาสนา

Abstract

From the study, it is found as follows: - Mātugāmasaṅguyutta is a collection truth that the Buddha told Pra Anurutta and group of monks. It described women in 5 positions namely daughter, wife, daughter in law, mother,

and nun. *Mā tu-gāmasaṅgyutta* reveals the view of Buddhism on female that women have dignity as human being as men. So that women should be well treated from social, take care from their parent in childhood, take care from her husband after married. Women life will be stable from the practice of 5 precepts. Merit will make women happy in marriage life. Women are good or bad because of what they did, it is not from good. If they are well educated, they can develop themselves to enlightenment. *Mā tugāmasaṅgyutta* shows the view of Buddhism on female on 5 aspects as physical, mental, intelligence, family, and sociology.

Keywords: female, *Mā tugāmasaṅgyutta*, Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วได้เสด็จจาริกไปประกาศศาสนาในคามนิคมต่างๆ เป็นเวลาถึง 45 ปี (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 33/1/2/368-369) ในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับอริยาคัยของผู้ฟังเป็นสำคัญ ไม่ได้คำนึงถึงฐานะทางสังคมหรือสภาพทางเศรษฐกิจของผู้ฟัง ชาวชมพูทวีปทั้งชายและหญิง นับตั้งแต่พระราชานุญาตตั้งถึงชาวบ้านธรรมดา ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ยกย่องพระพุทธเจ้าว่า เป็นเหมือนผู้ชี้ทางแก่ผู้หลงทาง ดังความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าเป็นเหมือนผู้ชี้ทาง (แก่คนผู้หลงทาง) พระธรรมเปรียบเหมือนทางที่ดีหรือพื้นที่ที่ปลอดภัย พระสงฆ์ [สาวก-สาวิกา] ของพระองค์เปรียบเหมือนคนเดินทางที่ได้รับการชี้แนะแล้วเดินทางถึงเป้าหมายปลายทางโดยปลอดภัย (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 39/1/1/20)

ในการประกาศศาสนาของพระพุทธองค์นั้น นอกจากจะมุ่งชี้แจงทัตสนะคลาดเคลื่อนและข้อปฏิบัติที่ผิดพลาดในสังคมแล้ว พบว่ามีคำสอนส่วนหนึ่งมุ่งโต้แย้งคำสอนของพราหมณ์ที่ครอบงำสังคมอยู่ก่อนด้วย ทัตสนะและท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อพราหมณ์จึงเป็นเรื่องสำคัญมาก กล่าวได้ว่า แรงผลักดันอันหนึ่งที่ทำให้เกิดพระพุทธศาสนาและเป็นเป้าหมายในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ คือ คำสอนของพราหมณ์ ดังเราจะพบคำสอนที่กล่าวถึงพราหมณ์ได้ทั่วไปในคัมภีร์พระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ในคำสอนเหล่านั้นเรื่องหนึ่งที่สำคัญ คือ ทัตสนะต่อสตรี

มีคำถามในหมู่ผู้สนใจพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องว่า พระพุทธศาสนามีทัตสนะต่อสตรีอย่างไร คำถามนี้มีคนพยายามตอบมาอย่างต่อเนื่อง อาจสรุปกว้างๆ เป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ส่งเสริมลัทธิสตรี กีดกันสตรี ดังจะเห็นได้จากการให้สตรีบวชภิกษุณีได้ด้วยความยากลำบาก คำสอนหลายแห่งก็ประณามสตรีไปในทางเลวร้ายเป็นคนที่มักโกรธ เป็นต้น

กลุ่มที่ 2 เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ส่งเสริมลัทธิสตรี ไม่ได้กีดกันสตรี ดังจะเห็นได้จากการทรงยกย่องสตรีในฐานะมารดา-ภรรยา ทรงรับรองว่าสตรีก็มีศักยภาพบรรลุธรรมได้เหมือนบุรุษ สตรีที่มีความสามารถก็ยกย่องเป็นเอตทัคคะ เป็นต้น

ในพระไตรปิฎกพบคำสอนกล่าวถึงสตรีอยู่ทั่วไป แต่พบว่าคำสอนหมวดหนึ่งที่ประมวลเรื่องสตรีไว้อย่างน่าสนใจ ได้แก่ มาตุคามสังยุต (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/280/313-335) พระสูตรในมาตุคามสังยุตนี้น่าจะสะท้อนให้เห็นทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีได้พอสมควร แม้จะไม่ครอบคลุมประเด็นทั้งหมดก็ตาม

บทความนี้ต้องการจะศึกษาให้ทราบว่า (1) พระสูตรในมาตุคามสังยุตนี้กล่าวถึงสตรีสถานะใดบ้าง (2) พระสูตรเหล่านั้นมีทัศนะต่อสตรีอย่างไร และ (3) เนื้อหาในพระสูตรสะท้อนทัศนะที่พระพุทธศาสนามีต่อสตรีครอบคลุมมิติทางสังคมด้านใดบ้าง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

มาตุคามสังยุต : ประมวลพระสูตรเกี่ยวกับสตรี 5 สถานภาพ

จากการศึกษาพระสูตรในมาตุคามสังยุตแล้วพบว่า สตรี (หรือมาตุคาม) ที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ พบว่ามีการกล่าวถึงสตรีในหลายบทบาท แต่ในบทความนี้จะเลือกกล่าวถึงสตรีใน 5 สถานะ คือ (1) สตรีที่เป็นลูกสาว (2) สตรีที่เป็นภรรยา (3) สตรีที่เป็นลูกสะใภ้ (4) สตรีที่เป็นมารดา และ (5) สตรีที่เป็นพุทธสาวิกา ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงสตรีใน 5 สถานภาพ มีรายละเอียดต่อไปนี้

1. สตรีในฐานะลูกสาว

ฐานะที่ 1 : ลูกสาว ชายและหญิงที่แต่งงานกันมีครอบครัว หากมีลูกไว้สืบสกุลจะถือว่าเป็นโชคดี แต่ก็ถือว่าการได้ลูกชายเป็นโชคดีกว่าการได้ลูกสาว ลูกสาวจึงถือว่ามีคุณค่าภูมิใจมาสู่บิดามารดาน้อยกว่าลูกชาย บางตระกูลเมื่อได้ลูกชายจะทำการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เพราะถือกันว่าตระกูลจะมั่นคงอยู่ได้เพราะอาศัยลูกชายเป็นผู้สืบต่อ ทั้งนี้เพราะส่วนมากลูกสาวเมื่อแต่งงานแล้วจะแยกไปอยู่กับสามี ข้อนี้เห็นได้จากกรณีการแต่งงานของนางวิสาขามหาอุบาสิกาผู้แต่งงานแล้วต้องออกไปอยู่ในตระกูลของสามี

ในมาตุคามสังยุตมีพระสูตรที่กล่าวถึงสตรีผู้เป็นลูกสาวหลายสูตร เช่น ในอาเวณิกทุกขสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314-315) กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายถึงความทุกข์ของสตรีว่ามี 5 อย่าง ทุกข์อย่างแรก คือ สตรีผู้ยังอยู่ในวัยรุ่นซึ่งมีฐานะเป็นลูกสาวนั้น เมื่อถึงเวลา คือ โตเป็นสาวเต็มตัวก็ต้องไปอยู่ในตระกูลของสามี ทำให้ต้อง

ทางครอบครัวของตนที่เคยอยู่ร่วมกันตั้งแต่เด็กไปอยู่ในครอบครัวใหม่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314) ซึ่งเป็นครอบครัวของสามี ในสมัยก่อนพุทธกาล ลูกสาวถือว่าเป็นภาระเป็นความกังวลของพ่อแม่ เพราะหากเมื่อลูกสาวโตเต็มวัยแล้ว หญิงที่พ่อแม่ไม่สามารถหาผู้ครองจัดการแต่งงานให้ได้ก็จะมีความอับอายของวงศ์ตระกูล สมัยนั้นถือกันว่าหน้าที่ของหญิงสาวก็คือการแต่งงานมีครอบครัว ดังนั้น หญิงใดที่ไม่สามารถหาชายที่จะมาเป็นสามีได้จึงเป็นที่เพ่งเล็งเป็นที่ดูหมิ่นของสังคม ลูกสาวไม่สามารถช่วยบิดาให้พ้นจากนรกปุตตะได้ เพราะตามประเพณีที่เชื่อถือกันว่า บุตรชายเท่านั้นที่จะประกอบพิธีกรรมให้กับบิดาที่ล่วงลับไป ชายที่แต่งงานต่างก็มีจุดหมายอยู่ที่การได้บุตรชายไว้ช่วยให้ตนพ้นจากนรกที่ชื่อว่าปุตตะ และช่วยให้ตนได้ไปสวรรค์ ดังนั้น การแต่งงานจึงมีเป้าหมาย คือ การได้บุตรชาย โดยสตรีที่เป็นภรรยา นั้นเป็นเพียงวิถีซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งบุตรชายเท่านั้น (ปาริชาต นนทกานันท์, 2523)

ท่าทีของสังคมต่อสตรีเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในสมัยพุทธกาล สถานภาพของสตรีผู้เป็นลูกนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เพราะพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องพิธีกรรมที่จำเป็นจะต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธีให้แก่บิดาผู้ล่วงลับอีกต่อไป ลูกชายหรือลูกสาวจึงไม่มีความแตกต่างกันในด้านการประกอบพิธีกรรมตามศาสนาและความเชื่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ความสำคัญของบุตรชายก็ลดน้อยลงไป ลูกสาวไม่ได้ถูกมองว่าเป็นเพียงวัตถุหรือสินค้าโดยไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน สตรีได้รับการอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มที่จะไม่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับหญิงสาว และการไม่ได้แต่งงานก็ไม่ได้เป็นสิ่งน่าอับอายศอดสูเช่นที่เคยถือกัน อย่างไรก็ตาม ในการดูแลลูกสาวนี้ ครอบครัวที่พ่อแม่ที่หวงลูกสาวมากกลัวว่าลูกสาวจะไปพัวพันกับชายอื่นก่อนถึงเวลาอันควร หรือกลัวลูกสาวจะหลบหนี ถึงกับจำกัดให้ลูกสาวอาศัยอยู่บนบ้านหรือปราสาทชั้นสูงสุด ไม่ปล่อยให้เดินทางไปในที่อื่นตามชอบใจ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 40/1/2/1/323-326) ลูกสาวไม่สามารถไปในที่อื่นตามลำพังได้ แม้แต่ภายในบริเวณบ้าน คนรับใช้ก็ต้องมีเฉพาะผู้หญิงเท่านั้น เวลาจะไปนอกบ้านต้องขึ้นรถม้าหรือเกวียน หรือขึ้นเสลี่ยงที่มีคนแบกหาม พาหนะที่ใช้ในการเดินทางทุกชนิดจะใช้ผ้ามาปิดปิดอย่างมิดชิด เพื่อไม่ให้คนภายนอกได้เห็นหน้าได้ง่ายๆ ส่วนตัวลูกสาวเองก็ต้องมีผ้าบางๆ คลุมปิดใบหน้าและทรงอกอย่างมิดชิด ในช่วงเทศกาลทางศาสนา หญิงสาวอาจได้รับอนุญาตให้ไปร่วมงานได้บ้าง แต่ก็ต้องมีญาติตามไปเป็นเพื่อนด้วย (เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2535) แม้จะมีความเข้มงวดมาก แต่ก็ถือว่าผ่อนคลายนมากหากเทียบกับสมัยก่อนหน้านี้นี้

2. สตรีในฐานะภรรยา

ฐานะที่ 2 : ภรรยา สตรีที่แต่งงานออกเรือนไปแล้วจะมีสถานะทางสังคม 3 อย่าง คือ ฐานะที่ 1 เป็นภรรยาของสามี ฐานะที่ 2 เป็นสะใภ้ในตระกูลของสามี และ ฐานะที่ 3 หากสตรีนั้นมีลูกก็จะได้รับยกฐานะเป็นแม่ของลูกๆ อย่างไรก็ตาม สถานะภรรยาเป็นตำแหน่งใน

ครอบครัวที่มีความสำคัญที่สุด เพราะการที่สตรีจะมีความสุขและได้รับเกียรติในชีวิตแต่งงานนั้น จะ ต้องได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากสามีเป็นอันดับแรก หากไม่สามารถทำให้สามีพอใจก็จะทำให้ไม่สามารถรักษาชีวิตครอบครัวได้

ในมาตุคามสังยุตได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของสตรีในฐานะภรรยาไว้ในอาเวณิกทุกขสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314-315) กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้ารับสั่งถึงสตรีที่แต่งงานเข้าไปอยู่ในสกุลของสามีในฐานะภรรยาว่า เมื่ออาศัยการอยู่กินฉันสามีภรรยาแล้ว หากต้องการมีทายาทไว้สืบสกุล ภรรยาจะต้องมีหน้าที่อุ้มท้อง (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314-315) ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงภาระที่สตรีต้องรับตามที่ธรรมชาติได้จัดสรรให้เป็นผู้รับหน้าที่สืบต่อเผ่าพันธุ์มนุษย์ บุรุษและสตรีเมื่อแต่งงานกัน ธรรมชาติได้สร้างให้สตรีรับภาระอุ้มท้องสมาชิกใหม่ในครอบครัว สตรีที่แต่งงานแล้วมีสถานภาพเป็นภรรยา สังคมอินเดียให้ความสำคัญต่อเรื่องความ สัมพันธระหว่างสามีกับภรรยามากกว่า การเป็นภรรยาที่ดีในสังคมพราหมณ์นั้นต้องมีความซื่อสัตย์ต่อคู่ครอง การทอดทิ้งสามีที่วรรณะเดิมต่ำกว่าแล้วไปมีสามีใหม่ที่มีวรรณะสูงกว่าจะถูกประณาม และมีความเชื่อว่าหญิงคนนั้นจะไปเกิดในท้องของสุนัขในชาติต่อไป เมื่อเกิดในชาติหน้าก็จะเต็มไปด้วยโรคร้าย ภรรยาก็ต้องภักดีต่อสามีไปจนตาย ถ้าภรรยาตายก่อน เมื่อทำพิธีทางศาสนาแล้วสามีสามารถมีภรรยาใหม่ได้ หญิงควรจะต้องเห็นสามีเหมือนเทพเจ้าและรับใช้สามีทั้งในยามสุขและยามทุกข์ จะต้องเชื่อฟังคำสั่งของสามี ภรรยาควรตื่นเช้าบูชาเทพเจ้า กวาดบ้าน ถูบ้าน จัดบ้านให้สะอาดเป็นระเบียบ คอยบำเรอไฟอันศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน (พ่อแม่) และบริโภคอาหารหลัง จากที่คนอื่น ๆ อิ่มหน้าแล้วเท่านั้น พร้อมกันนั้นจะต้องจงรักภักดีต่อบิดามารดาของตนและบิดามารดาของสามีด้วย (สนิท ศรีสำแดง, 2544)

พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับทัศนคติของพราหมณ์ที่กล่าวถึงข้างต้น เพราะเห็นว่าภรรยาก็มีส่วนสำคัญในครอบครัวเท่ากับสามี จึงสั่งสอนให้สามีบำรุงภรรยาอย่างให้เกียรติ ให้มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างดี โดยจำแนกเป็น 5 ประการ คือ พระพุทธองค์ก็ได้ทรงกล่าวถึงหน้าที่ของสามีที่มีต่อภรรยาไว้ 5 สถาน คือ (1) ให้เกียรติยกย่อง (2) ไม่ดูหมิ่น (3) ไม่ประพฤตินอกใจ (4) มอบความเป็นใหญ่ให้ และ (5) ให้เครื่องแต่งตัว (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/269/214) แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาแนะนำให้ภรรยามีหน้าที่อนุเคราะห์สามี ขณะเดียวกันก็แนะนำให้สามีให้บำรุงภรรยาเป็นการตอบแทนด้วย ถือว่าเป็นการจัดความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

3. สตรีในฐานะลูกสะใภ้

ฐานะที่ 3 : สะใภ้ เมื่อสตรีแต่งงานออกมาอยู่ในครอบครัวของสามีแล้ว จะมีสถานะเป็นลูกสาวคนใหม่ในบ้าน เรียกว่า ลูกสะใภ้ในตระกูลของสามี มีหน้าที่ต้องเคารพนับถือและปรนนิบัติดูแลพ่อแม่ของสามีเหมือนกับพ่อแม่ของตน การที่จะได้หญิงมาแต่งงานกับลูกชายเป็น

สะใภ้ นั้น อาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น บางกรณีพ่อแม่อาจแต่งตั้งคณะกรรมการแสวงหาหญิงที่มีคุณสมบัติพร้อมทั้งชาติตระกูล สมบัติและความสวยงามทางร่างกาย บางกรณีพ่อแม่อาจทาบทามหญิงมาด้วยตนเอง แต่บางกรณีอาจเป็นบุตรชายที่เป็นคนบอกให้พ่อแม่ขอสตรีที่ตนพอใจมาแต่งงานด้วย

ในมาตุคามสังยุตกล่าวถึงสตรีที่เป็นสะใภ้ไว้ในฐานสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/311/331) แสดงให้เห็นสถานะของสตรีหลังจากแต่งงานว่า จะมีฐานะใหม่คือเป็นสะใภ้ในตระกูลของสามี บางคนอาจจะประสบความสำเร็จในการแต่งงาน เป็นที่รักของสามีและพ่อแม่ของสามี มีบุตรีตาเป็นทายาท แต่บางคนอาจจะประสบกับความล้มเหลวเพราะสามีเสียชีวิตหรือถูกสามีทอดทิ้งต้องเป็นม่าย (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/311/331-332)

การที่สตรีแต่งงานแล้วต้องไปอยู่ในตระกูลของสามีในฐานสะใภ้ นั้น พระพุทธศาสนาที่มีความเห็นแตกต่างจากพราหมณ์ สตรีที่แต่งงานแล้วต้องไปอยู่ในตระกูลของสามีในฐานลูกสะใภ้ สถานะนี้มักจะถูกมองในแง่ร้าย เนื่องจากสังคมมีค่านิยมให้สะใภ้ต้องปรนนิบัติต่อญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามีด้วย คือ ให้ปฏิบัติต่อญาติฝ่ายสามีเหมือนกับปฏิบัติต่อสามีของตน (วาสนา ไอยรรรัตน์, 2522) ทำให้เห็นว่า ลูกสะใภ้ทำหน้าที่ในบ้านสามีค่อนข้างหนัก การหาหญิงสาวมาเป็นสะใภ้ นั้น มีหลายวิธี บางครอบครัวก็ใช้วิธีสุ่ขอตามธรรมดา แต่บางครอบครัวที่มีสมบัติและชื่อเสียงมากอาจใช้วิธีพิเศษ เช่น แต่งตั้งคณะพราหมณ์ผู้มีความรู้ลักษณะของสตรีไปทาบทาม บางครั้งเป็นการให้สัญญาหรือมั่นหมายกันระหว่างเพื่อนว่า หากครอบครัวหนึ่งมีลูกเป็นชายและอีกครอบครัวหนึ่งมีลูกหญิงจะให้ลูกแต่งงานกัน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 43/1/2/4/182-183) หากสะใภ้ในครอบครัวใดเป็นหมั้น ไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ พ่อแม่สามีอาจจัดการหาหญิงอื่นมาอยู่ร่วมสามีได้ เพื่อให้ภรรยาใหม่นั้นให้กำเนิดบุตร จะได้เป็นการรักษาวงศ์ตระกูลไม่ให้ขาดศูนย์ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 40/1/2/1/68-71)

พระพุทธศาสนาได้แสดงทัศนะแย้งความเห็นของพราหมณ์ในหลายประเด็น กล่าวโดยภาพรวมจะเป็นการแสดงให้เห็นว่า สะใภ้ก็เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว ที่พ่อแม่สามีต้องให้ความเอ็นดู หลักการที่พระพุทธศาสนาพยายามบอกกับสังคม คือ ลูกสะใภ้มีหน้าที่คอยปรนนิบัติสามี พ่อแม่สามีและญาติผู้ใหญ่ สะใภ้คนใดทำหน้าที่ปรนนิบัติอย่างไม่ขาดตกบกพร่องย่อมได้รับความรักความเอ็นดูจากตระกูลของสามี ลูกสะใภ้บางคนมีบทบาทช่วยแก้ปัญหาของตระกูลสามี (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 40/1/2/2/215) ลูกสะใภ้เป็นตัวเชื่อมทำให้คน 2 ตระกูลเป็นญาติ หรือเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ที่เป็นเพื่อนกัน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 40/1/2/2/26-27) การแต่งงานที่เกิดขึ้นจากการตกลงกันของพ่อแม่ทั้งสองฝ่าย โดยที่พ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายอาจมีความสนิทสนมกันมากหรือเคยเป็นเพื่อนที่ศึกษาในสำนักอาจารย์เดียวกัน (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 43/1/2/4/174-176) บาง

กรณีฝ่ายสามีต้องการเป็นญาติสนิทกับฝ่ายหญิง จึงขอลูกสาวมาเป็นสะใภ้ เมื่อได้เป็นสามี ภรรยาแล้ว ความสนิทสนมคุ้นเคยจะมีมากขึ้น (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 41/1/2/2/21-23)

โดยสถานภาพแล้วจะเห็นว่า ตำแหน่งสะใภ้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทั้งสามีและพ่อแม่สามีเป็นสำคัญ สถานภาพและบทบาทของสะใภ้หากว่าตามความเป็นจริงก็เป็นอย่างเดียวกับ ภรรยาตนเอง ลูกสะใภ้จึงถือว่าเป็นคนที่มีบทบาทสำคัญในครอบครัวของสามี เพราะนางจะเป็นผู้รับผิดชอบความเป็นอยู่ของสามีและพ่อแม่ของสามี หากได้ลูกสะใภ้ไม่ดีย่อมมีโอกาสทำให้ ครอบครัวสามีตกต่ำ ขณะเดียวกันหากได้สะใภ้ผู้มีคุณสมบัติก็ย่อมเป็นที่เชิดชูวงศ์ตระกูลของ ฝ่ายสามี

4. สตรีในฐานะมารดา

ฐานะที่ 4 : มารดา คำว่า มารดา หรือ แม่ เป็นคำเรียกสตรีที่ทำหน้าที่ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร สตรีเมื่อแต่งงานไปอยู่ในตระกูลของสามีแล้ว นอกจากจะปรารถนาจะได้รับความรักจากสามี โดยไม่มีหญิงอื่นร่วมเรือนแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่สตรีทั้งหลายจะปรารถนา คือ การมีบุตรธิดามาเป็นทายาท จะทำให้สตรีคนนั้นได้ยกฐานะเป็นมารดา มีหน้าที่ต้องให้การเลี้ยงดูและให้การศึกษอบรมแก่บุตรธิดาให้เติบโตเป็นคนสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคม เมื่อบุตรธิดาเติบโตพอจะมีครอบครัวพ่อแม่ก็จะจัดการหาคู่ครองที่เหมาะสมให้ ในฐานะมารดาของลูกๆ สตรีจะได้รับการยกย่องจากลูกๆในฐานะเป็นมารดาเป็นบุพพการี คือ ผู้ทำอุปการะต่อลูกๆ ก่อน ซึ่งลูกๆจะต้องตอบแทนคุณด้วยการปรนนิบัติเลี้ยงดูให้บิดามารดามีความสุขตามสมควรแก่ฐานะ ลูกที่ไม่สนใจตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญู

ในมาตุคามสังยุตมีพระสูตรที่กล่าวถึงสตรีที่เป็นมารดา คือ อาเวณิกทุกขสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314-315) พระพุทธองค์แสดงให้เห็นว่า เมื่อสตรีแต่งงานมีสามีแล้วออกจากครอบครัวของตนออกไปใช้ในครอบครัวของสามี ชีวิตของสตรีคนนั้นจะสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อสามารถมีบุตรไว้สืบสกุล เลื่อนฐานะมาเป็นมารดา ทำให้สตรีต้องมีความรับผิดชอบเพิ่มเติมตามมา

สถานภาพทางสังคมของสตรีด้านหนึ่งที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญมาก คือ มารดา สมัยพุทธกาล สตรีที่แต่งงานแล้วมีบุตรจะได้รับการยอมรับนับถือในสถานะที่สูงกว่าสตรีในสถานภาพอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นป้า อาหญิง น้ำสาว หรือพี่สาว (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2541) ความยอมรับเช่นนี้ได้สืบเนื่องมาก่อนที่พระพุทธ ศาสนาจะอุบัติ แต่ถ้าสามารถให้กำเนิดบุตรชายยิ่งจะทำให้สถานภาพของสตรีคนนั้นเด่นชัดขึ้นทั้งในฐานะที่เป็นภรรยาและมารดา (ปารีชาติ นนทกานนท์, 2523) บทบาทที่สำคัญของสตรีผู้เป็นมารดามีหน้าที่สำคัญ คือ การให้กำเนิดบุตรธิดา ทำ

การเลี้ยงดูบุตรธิดาและอบรมให้เป็นคนดี หากสามารถให้กำเนิดบุตรชายจะทำให้ฐานะของหญิงนั้นได้รับการยกย่องในสังคมเนื่องจากตระกูลสามีย่อมสืบต่อไปได้ด้วยบุตรชาย

ในมุมมองพระพุทธศาสนา การที่มารดาได้รับการยกย่องในสังคมนี้เป็นเพราะมารดาได้ทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อลูก สรุปหน้าที่ของมารดาได้ 5 ประการ คือ (1) ห้ามไม่ให้ทำชั่ว (2) ปลูกฝังให้ทำแต่ความดี (3) จัดการให้ลูกได้รับการศึกษา (4) จัดการหาคุ้มครองที่เหมาะสมให้ และ (5) เมื่อถึงเวลาอันสมควรก็มอบให้ลูกดูแลวงศ์ตระกูลและสมบัติต่างๆ เมื่อสังคมเห็นว่ามารดามีบทบาทสำคัญต่อลูกดังได้กล่าวมา จึงกำหนดเป็นค่านิยมให้สังคมปฏิบัติต่อมารดาอย่างเหมาะสม เช่น ลูกๆ จะต้องทำการปรนนิบัติเลี้ยงดูมารดาอย่างดีให้มารดามีความเป็นอยู่ที่ดีตามสมควร ลูกคนใดทอดทิ้งมารดา สังคมก็จะประณามว่าเป็นลูกอกตัญญู สถานภาพของมารดาในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าบิดา เมื่อพิจารณาถึงความผูกพันกับลูกเห็นได้ชัดว่า มารดามีความผูกพันกับลูกมาก เนื่องจากต้องอุ้มท้องและต้องดูแลอย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่ลูกเกิดมา

จึงกล่าวได้ว่า สังคมให้ความสำคัญต่อมารดามาก เพราะมารดาได้ทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อลูก มารดาสามารถให้การอบรมเลี้ยงดูให้ลูกได้เป็นคนดีอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย แม้จะมีลูกหลายคนก็ให้ความรักความเอ็นดูอย่างเท่าเทียม ข้อนี้จะต่างจากสังคมพราหมณ์ที่บางครั้งมารดาจะไม่ค่อยได้รับการดูแลเท่าที่ควร แต่สำหรับในพระพุทธศาสนาได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า มารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อลูก และถือเป็นหน้าที่โดยตรงของลูกที่ต้องตอบแทนบุญคุณท่าน

5. สตรีในฐานะพุทธสาวิกา

ฐานะที่ 5 : พุทธสาวิกา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา พระพุทธองค์วางข้อ กำหนดไว้ว่า สาวกสาวิกาของพระองค์จะต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญาไปจนตลอดชีวิต ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วจึงจะหมดภาระด้านการศึกษากลายเป็นอเสขบุคคล คือ ผู้ไม่ต้องศึกษา การศึกษาในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับทั้งบุรุษและสตรี ไม่มีการแบ่งแยกเหมือนกับศาสนาพราหมณ์ที่จะให้ความสำคัญแต่กับบุรุษ สตรีจึงได้รับสิทธิในการศึกษาและพัฒนาตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

ในมาตุคามสังยุตมีพระสูตรที่กล่าวถึงสตรีในฐานะเป็นพุทธสาวิกา คือ วัชฌีสสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/313/333) พระพุทธองค์ได้แสดงเนื้อความโดยสรุปว่า หากสตรีได้รับโอกาสจากสังคมเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรม ก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนไปสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ การที่สตรีได้รับโอกาสสำคัญเช่นนี้ถือเป็นเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมชมพูทวีป

ในตอนท้ายของมาตุคามสังยุต ได้กล่าวถึงสตรีในฐานะเป็นคนที่ต้องมีศาสนา จึงจะทำให้ชีวิตมีความเจริญ มีความแจ่มใสในการครองเรือน และสามารถพัฒนาตนเองให้เข้าสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ พระพุทธองค์ได้แสดงหลักธรรมพื้นฐานของสตรีผู้แก้แค้นแล้วไว้ว่า ต้องประกอบด้วยศีล ๕ และหากตั้งมั่นในวัชฌิธรรม 5 อย่างก็จะทำให้รู้จักเลือกถือเอาแต่สิ่งอันเป็นสาระและสิ่งที่ประเสริฐวัชฌิธรรม 5 ประการนั้น ได้แก่ เจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยสุตะ (การฟัง) เจริญด้วยจาคะ (ความเสียสละ) และเจริญด้วยปัญญา (พระไตรปิฎก ภาษาไทย 18/313/333-334)

สรุปได้ว่า มาตุคามสังยุตซึ่งเป็นพระสูตรที่ประมวลเรื่องเกี่ยวกับสตรีนั้น ได้กล่าวถึงสตรีในหลายเรื่องและหลายแง่มุม แต่แง่มุมที่ผู้เขียนเลือกนำมาเสนอนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับสตรีใน 5 สถานภาพ ทำให้เห็นว่า พระพุทธองค์มีทัศนะต่อสตรีแตกต่างจากพราหมณ์พอสมควร ทรงย้ำให้เห็นว่า สังคมควรยกย่อง ให้เกียรติและปฏิบัติต่อสตรีโดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และยอมรับในศักยภาพของสตรีว่าพัฒนาได้ไม่แตกต่างจากบุรุษ ส่งผลให้ท่าทีของสังคมต่อสตรีเริ่มเปิดกว้างมากขึ้น

ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต

เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่าหลักคำสอนจำนวนมากในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นด้วยความมุ่งหมายอย่างหนึ่งคือมุ่งที่จะแก้ไขความเชื่อถือดั้งเดิมในสังคม สรุปทัศนะต่อสตรีในมาตุคามสังยุตได้ดังต่อไปนี้

1. สตรีที่พร้อมด้วยรูปสมบัติเป็นต้นย่อมเป็นที่หมายปองของบุรุษ
พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายกำลังของสตรี 5 ประการ คือ
- (1) กำลังรูป [มีรูปร่างสมส่วน หน้าตาดี]
- (2) กำลังทรัพย์ [มีทรัพย์สินมากพอกับการใช้จ่าย]
- (3) กำลังญาติ [มีญาติมากมาคอยให้คำปรึกษาและคอยช่วยเหลือ]
- (4) กำลังบุตร [มีบุตรธิดาเป็นทายาทไว้สืบสกุล]
- (5) กำลังศีล (พระไตรปิฎก ภาษาไทย 18/304/217) [มีความประพฤติดีงาม ไม่ทำผิดศีลธรรม]

ตามธรรมชาติของสตรีนั้น เมื่อว่าโดยเพศสภาพผู้หญิงจะมีความอ่อนโยนและน่าทะนุถนอม ชื่อนี้เห็นได้ทั้งจากลักษณะทางกายภาพและลักษณะนิสัย พระสูตรนี้ระบุว่า หากสตรีคนใดมีคุณสมบัติดังกล่าวนั้นก็จะสามารถอยู่ครองเรือนได้อย่างองอาจแจ่มใสและสามารถครองใจสามีได้ ตามธรรมชาติของสตรีนั้น พระพุทธศาสนาเห็นว่าสตรีมีบทบาทสำคัญในครอบครัวในฐานะภรรยา มารดาและสะใภ้ จึงควรที่จะได้รับการดูแลจากคนในครอบครัวตามสมควร

2. สตรีมีความทุกข์ประจำตัวตามกฎของธรรมชาติ

พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายความทุกข์ส่วนตัวของสตรีประการนี้ที่สตรีจะได้รับยกเว้นบุรุษคือ

- (1) มาตุคามในโลกนี้ยังวัยรุ่น ไปสู่ตระกูลสามี จำต้องห่างจากญาติ
- (2) มาตุคามมีระดู [แสดงให้รู้ว่าเข้าสู่วัยเจริญพันธุ์]
- (3) มาตุคามมีครรภ์ [เมื่อมีองค์ประกอบและอยู่ในช่วงที่สุขภาพพร้อม]
- (4) มาตุคามคลอดบุตร [เมื่อตั้งท้องอุ้มครรภ์ครบกำหนดคลอด]
- (5) มาตุคามบำเรอบุรุษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314-315)

มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า ความทุกข์ 5 ประการนี้เป็นทุกข์เฉพาะบุคคลที่เกิดเป็นสตรีเท่านั้น ไม่ใช่ทุกข์ที่จะเกิดกับบุรุษ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 29/4/2/69) ไม่ว่าจะต้องการหรือไม่ต้องการ สิ่งเหล่านี้ก็จะติดมากับตัวของสตรีทุกคน พระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงลำดับช่วงชีวิตของสตรีที่ต้องพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับวัย การกล่าวถึงสตรีก็กล่าวถึงทั้งตามเงื่อนไขของร่างกายที่ธรรมชาติสร้างขึ้น คือ มีระดู ตั้งท้อง คลอดบุตร และตามเงื่อนไขของสังคม กำหนดให้ตอนเยาว์สตรีต้องได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่ พอเติบโตเป็นสาวแล้วค่อยแต่งงานไปอยู่ในตระกูลของสามี สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ที่ติดตามตัวมา

3. ความปรารถนาสูงสุดของสตรีที่แต่งงาน

พระพุทธศาสนาถือว่า การได้อัตภาพมาเป็นมนุษย์นั้นหาได้ยาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/182/40) เมื่อทำบุญกุศลไว้เพียงพอจะเกิดเป็นมนุษย์แล้วก็ย่อมปรารถนาจะเกิดในตระกูลที่มีความพร้อมและเป็นคนมีสัมมาทิฐิ เมื่อเติบโตมีครอบครัวก็ย่อมต้องการมีครอบครัวที่อบอุ่นได้คู่ครองที่เป็นคนดี ข้อนี้เป็นสิ่งที่ทั้งชายทั้งหญิงปรารถนา กล่าวเฉพาะสตรีนั้น สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นเรื่องยากลำบากเนื่องจาก สตรีเป็นเพศที่ถูกจำกัดสิทธิและเสรีภาพในหลายๆ ด้าน แต่อย่างไรก็ตาม ความปรารถนาที่ถือว่าเป็นเรื่องยากนี้ หากเป็นคนที่เคยทำบุญไว้มากก็อาจจะเกิดขึ้นได้ด้วยอานุภาพแห่งบุญ ดังความต่อไปนี้

พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าฐานะ 5 ประการนี้ที่สตรีผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก กล่าวคือ

- (1) ขอเราพึงเกิดในตระกูลที่เหมาะสม [มีฐานะมั่นคง มีนสัมมาทิฐิเป็นต้น]
- (2) ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมแล้ว [เมื่อถึงเวลา] ขอเราพึงไปสู่ตระกูลที่เหมาะสม
- (3) ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสม ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว ขอเราพึงอยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามี [สามีรักใคร่ ไม่นอกใจ ไม่หาหญิงอื่นมาเป็นภรรยาบ่อย]

(4) ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสม ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว อยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามี ขอเราพึงมีบุตร [การมีบุตรธิดาจะทำให้ชีวิตภรรยาที่มีความมั่นคง ได้รับความรักจากสามีมากขึ้น]

(5) ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสม ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว อยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามี มีบุตร [ที่เติบโตแข็งแรง มีความสามารถ] ขอเราพึงครองใจสามี (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/311/331-332)

พระพุทธศาสนาถือว่า การที่สตรีจะเกิดในตระกูลที่เหมาะสมหรือไม่ และเมื่อแต่งงานไปแล้วชีวิตครอบครัวจะราบรื่นหรือไม่ สิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับบุญกุศลที่ได้ทำไว้ในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ ขณะเดียวกันก็ขึ้นกับความประพฤติและการทำหน้าที่ในสถานภาพต่างๆ ของสตรีต่อครอบครัวของตนและคนที่ภรรยาเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย

4. ศิลเท่านั้นเป็นหลักประกันความมั่นคงในตระกูลสามี

พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่ากำลังของสตรี 5 ประการ คือ

(1) กำลังรูป

(2) กำลังทรัพย์

(3) กำลังญาติ

(4) กำลังบุตร

(5) กำลังศีล (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/309/330)

จากนั้น พระพุทธองค์ได้รับสั่งต่อไปอีก โดยชี้ว่า บรรดาธรรม 5 ประการนี้ ธรรมที่สำคัญและขาดได้สำหรับสตรี คือ กำลังศีลโดยแสดงว่า แม้สตรีจะมีกำลัง 4 ประการอื่นๆ แต่ถ้าขาดกำลังศีลก็ย่อมจะถูกญาติทำให้พินาศไม่สามารถอยู่ในตระกูลได้ ดังพุทธดำรัสว่า

(1) มาตุคามประกอบด้วยกำลังรูปแต่ไม่ประกอบด้วยกำลังศีลพวกญาติย่อมให้มาตุคามนั้นพินาศไปคือไม่ให้อยู่ในตระกูล

(2) มาตุคามประกอบด้วยกำลังรูปและกำลังทรัพย์แต่ไม่ประกอบด้วยกำลังศีลพวกญาติย่อมให้มาตุคามนั้นพินาศไปคือไม่ให้อยู่ในตระกูล

(3) มาตุคามประกอบด้วยกำลังรูปกำลังทรัพย์และกำลังญาติแต่ไม่ประกอบด้วยกำลังศีลพวกญาติย่อมให้มาตุคามนั้นพินาศไปคือไม่ให้อยู่ในตระกูล

(4) มาตุคามประกอบด้วยกำลังรูปกำลังทรัพย์กำลังญาติและกำลังบุตรแต่ไม่ประกอบด้วยกำลังศีลพวกญาติย่อมให้มาตุคามนั้นพินาศไปคือไม่ให้อยู่ในตระกูล

(5) แต่มาตุคามประกอบด้วยกำลังรูปกำลังทรัพย์กำลังญาติกำลังบุตรและกำลังศีลพวกญาติย่อมให้มาตุคามนั้นอยู่ในตระกูลคือไม่ให้พินาศไป

ในตอนท้ายพระสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงย้ำให้เห็นความสำคัญของการล้างศีลโดยรับสั่งอย่างชัดเจนกล่าวโดยสรุปได้ว่า สตรีประกอบด้วยกำลังศีลเพียงข้อเดียว แม้จะไม่ประกอบด้วยพลังอีก 4 ประการที่เหลือพวกญาติย่อมให้อยู่ในตระกูล ไม่สามารถให้พินาศได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/309/330)

5. สตรีเป็นคนดีหรือชั่วด้วยการกระทำของตน ไม่ใช่พรหมลิขิต

พราหมณ์ในบางยุคสมัยจะสอนประชาชนว่า ชีวิตมนุษย์มีพระพรหมเป็นผู้ลิขิต จะฝ่าฝืนไม่ได้ มนุษย์จึงมีหน้าที่ต้องทำตามพรหมลิขิตและทำให้พระพรหมพอใจด้วยการเช่นสรวงบูชา โดยเฉพาะสตรีที่ถือว่าเป็นคนที่มีฐานะทางสังคมต่ำกว่าบุรุษ หากต้องการมีฐานะสูงขึ้นต้องอาศัยลูกชายหรือสามีเป็นสะพานหรือช่วยสื่อสารกับพระพรหม ตามความหมายนี้สตรีจึงเป็นกลุ่มคนที่ไม่สามารถทำดีได้ด้วยตนเอง ซึ่งทัศนะอย่างนี้พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วย พระอนุรุทธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลถามถึงธรรมที่จะทำให้สตรีหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์พระพุทธองค์ตรัสตอบว่าสตรีประกอบด้วยธรรม 5 ประการ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ได้แก่

- (1) มีศรัทธา
- (2) มีhiri
- (3) มีโอตตปปะ
- (4) ไมโกธ
- (5) มีปัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/294/322)

สาระสำคัญของพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า หากสตรีเอาใจใส่ในการพัฒนาตน ย่อมทำให้สตรีนั้นเป็นคนดี มีความสุขความเจริญในการใช้ชีวิต และเมื่อเสียชีวิตแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติภูมิอันเป็นที่ปรารถนาของมนุษย์ แต่หากมีคุณสมบัติตรงกันข้าม คือ ไม่มีศรัทธา ไม่มีhiri ไม่มีโอตตปปะ มีโกธ และมีปัญญาน้อย ย่อมจะทำให้ได้รับความลำบากในชีวิตและต้องไปเกิดในทุคติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/284/315-316) ตามความหมายนี้แสดงให้เห็นว่า สตรีสามารถทำความดีหรือความชั่วได้ด้วยตนเอง

6. สตรีที่ได้รับการศึกษาอบรมบรรลุเป็นพระอริยเจ้าได้

พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าอริยสาวิกาเมื่อเจริญด้วยวัชฌิธรรม (หลักความเจริญ) 5 ประการย่อมเจริญด้วยวัชฌิธรรม คือ

- (1) เจริญด้วยศรัทธา
- (2) เจริญด้วยศีล
- (3) เจริญด้วยสุตะ (การฟัง)
- (4) เจริญด้วยจาคะ (ความเสียสละ)

(5) เจริญด้วยปัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/313/333-334)

ทรงรับสั่งต่ออีกว่า อริยสาวิกาเมื่อเจริญอยู่ด้วยวัชฌิธรรม 5 ประการนี้ ชื่อว่าเจริญด้วยวัชฌิธรรม แสดงให้เห็นว่า สตรีมีศักยภาพในการพัฒนาชีวิตของตนเองตามหลักไตรสิกขาจนสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลได้ในชาตินี้ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/313/333)

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า สตรีที่ได้รับการอบรมสั่งสอนและมีความเพียรพยายามในการฝึกหัดพัฒนาตนก็มีศักยภาพในการบรรลุธรรมเหมือนบุรุษ ดังนั้น ในการประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์และพระสาวกก็มีพระมหากรุณาต่อสตรีเท่าๆ กันกับบุรุษทรงให้โอกาสในการฟังธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักการของพระพุทธศาสนาเท่าๆ กัน สตรีจึงมีโอกาสดำเนินชีวิตและปฏิบัติธรรมได้เท่าๆ กับบุรุษ (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 41/1/2/2/299-316) หากพระพุทธองค์พิจารณาเห็นว่าสตรีมีอินทรีย์แก่กล้าพร้อมจะบรรลุธรรม แม้จะมีอุปสรรคก็จะเสด็จไปโปรด (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 41/1/2/2/299-316)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนามีความเห็นที่สตรีก็มีวิถีชีวิตคล้ายกับบุรุษคือ เป็นมนุษย์ที่เวียนว่ายในวัฏสงสารตามกรรมของตน สามารถเลือกที่จะทำดีหรือชั่วได้ด้วยตนเอง ไม่ได้ถือว่าเป็นเพศที่ต่ำต้อยกว่าบุรุษ หากทำความเพียรต่อเนื่องเมื่อมีอินทรีย์แก่กล้าก็สามารถบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลได้ เมื่อพัฒนาตนอย่างถูกต้องก็ย่อมได้รับการยกย่องเป็นบัณฑิต พระพุทธองค์ให้ความสำคัญโดยจัดไว้ในหนึ่งในพุทธบริษัท 4 และด้วยความที่มีสรีระแตกต่างจากบุรุษ คือ เป็นเพศที่อ่อนแอและเป็นเพศแม่จึงได้รับการดูแลจากสังคมตามสมควร

มิติทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต

จากการศึกษาพระสูตรต่างๆ ในมาตุคามสังยุตทำให้ทราบว่า เนื้อหาในพระสูตรสะท้อนให้เห็นทัศนคติที่พระพุทธศาสนามีต่อสตรีครอบคลุมมิติทางสังคม สรุปเป็น 6 ด้าน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. มิติทางด้านร่างกาย

สตรีมีโครงสร้างทางร่างกายให้สามารถมีบุตรได้ซึ่งแตกต่างจากบุรุษ เป็นไปตามที่ธรรมชาติจัดสรร ทำให้สตรีต้องประสบกับความยากลำบากในการใช้ชีวิต สรุปได้ดังนี้

พุทธดำรัสในอาเวณิกทุกขสูตรในมาตุคามสังยุต กล่าวถึงโครงสร้างทางสรีระของสตรีถูกธรรมชาติสร้างสรรค์มาให้สามารถให้กำเนิดทายาทใหม่ได้ ข้อนี้ถือความทุกข์ของสตรีที่มาพร้อมกับร่างกายโดยธรรมชาติซึ่งความทุกข์ประเภทนี้จะไม่พบในบุรุษเพศ อาจแบ่งได้เป็นทุกข์ 2 ด้าน (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314-315) ได้แก่

(1) ความทุกข์เพราะมีระดู หมายถึง ประจำเดือนของสตรีอันเกิดมาจากการที่ไข่ของสตรีในวัยเจริญพันธุ์ได้เคลื่อนมาฝังตัวที่ปากมดลูก แล้วไม่ได้รับการผสมตามกำหนดเวลา ก็จะเกิดการฟ่อและไหลออกมาจากมดลูก ซึ่งเราเรียกกรณีนี้ว่า ระดู หรือประจำเดือน สตรีโดยทั่วไปที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ก็จะมีประจำเดือนด้วยกันทั้งนั้น จะยกเว้นเฉพาะสตรีบางคนเท่านั้นที่เกิดความผิดปกติในร่างกาย อาจจะไม่มีการประจำเดือนก็ได้

(2) ความทุกข์เพราะต้องรับหน้าที่ตั้งครุฑและให้กำเนิดบุตร การมีทายาทใหม่เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับสัตว์โลกทุกชนิด สำหรับมนุษย์หน้าที่นี้ธรรมชาติกำหนดให้เป็นของสตรี ซึ่งบางคนอาจได้รับอันตรายในขณะตั้งครุฑหรือขณะคลอดบุตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/282/314-315)

การมองเห็นความแตกต่างทางร่างกายของสตรีนี้ทำให้เกิดความเข้าใจ มีท่าทีที่ถูกต้อง และสามารถเลือกปฏิบัติต่อสตรีได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมตามควรแก่กรณี

2. มิติทางด้านจิตใจ

พุทธดำรัสในตีหิธัมเมหิสสูตรแสดงให้เห็นว่า หากสตรีไม่สำรวมอินทรีย์ก็มีโอกาสที่จะถูกกิเลส คือความ ตระหนี่ ความริษยา และกามราคะ ครอบงำ ทั้งในเวลาเช้า เที่ยงและเย็น (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/283/315)

พระพุทธศาสนาถือว่า ไม่เพียงแต่บุรุษเท่านั้นที่จะประสบกับทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ แม้สตรีจะต้องประสบกับทุกข์ทางกาย (กายิกทุกข์) ทุกข์ทางใจ (เจตสิกทุกข์) เช่น เดียวกัน ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สตรีต้องประสบกับทุกข์ทางใจนั้นเรียกรวมๆ ว่า วัฏฏะ 3 ได้แก่ กิเลสกรรม และวิบาก (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 44/1/3/730) สามสิ่งนี้ถือว่าเป็นปัจจัยภายใน คือ เป็นปัจจัยแห่งทุกข์ภายในใจกิเลสซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองเป็นความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดทำให้จิตขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) กิเลสที่เป็นรากเหง้าของความทุกข์ทั้งหมดนั้นมีอยู่ 3 ประการ เรียกว่า อุกุศลมูล (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/305/259) คือ

(1) ราคะ ความกำหนัด ความยินดีในกาม

(2) โทสะ ความพยาบาท คิดประทุษร้ายผู้อื่น

(3) โมหะ ความหลง ความไม่รู้ตามเป็นจริงหรืออวิชชา (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/305/259)

กิเลสทั้ง 3 ประการนี้ ถือได้ว่าเป็นมูลรากหรือรากเหง้าของอกุศล หรือธรรมอันเป็นไปในฝ่ายชั่ว กิเลสทั้ง 3 นี้เป็นบ่อเกิดของการกระทำทั้งกุศลกรรมดีและอกุศลกรรม เป็นสิ่งที่มักครอบงำจิตใจสตรีที่ไม่สำรวมระวัง เพราะเหตุที่เป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวมีโอกาสถูกกิเลสระกวนได้ง่าย

3. มิติทางด้านสติปัญญา

พุทธดำรัสในวัชฎีสสูตรได้ยืนยันหลักการว่า สตรีที่ได้รับการอบรมด้วยวัชฎีธรรม 5 คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ย่อมพัฒนาตนเองให้เป็นพระอริยเจ้าได้ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย 18/313/333-334) พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า สตรีเมื่อเจริญอยู่ด้วยวัชฎีธรรม 5 ประการนี้ ชื่อว่าเจริญด้วยวัชฎีธรรมอันประเสริฐเป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้โดยถือว่า สตรีบางคนที่มีปัญญา เฉลียวฉลาดมีปฏิภาณในการใช้ชีวิต มีความกล้าหาญก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย 41/1/2/2/439)

การที่พระพุทธองค์รับรองสติปัญญาของสตรีนี้เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างพราหมณ์ และถือเป็นการเปิดโอกาสทางศาสนาแก่สตรีอย่างสำคัญ ทั้งนี้เพราะเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระพุทธองค์อนุญาตให้สตรีเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ก็เพราะทรงคำนึงถึงศักยภาพทางด้านปัญญาของสตรีนั่นเอง

4. มิติทางด้านครอบครัว

พุทธดำรัสในในมาตุคามสังยุต คือ ฐานสูตรและอาเวณิกสูตรเป็นต้น แสดงให้เห็นถึงทัศนคติของพระพุทธศาสนาต่อสถาบันครอบครัว โดยแสดงให้เห็นว่า สตรีที่มีครอบครัวย่อมต้องการมีสามีที่ซื่อสัตย์และสามารถให้กำเนิดบุตรได้ แต่ก็ไม่มีใครรับประกันได้ว่าเมื่อแต่งงานจะสมหวัง สตรีที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วหากเป็นคนมีบุญมากอาจจะสมหวัง บางคนอาจจะผิดหวัง อาจจะต้องพบกับความผิดหวังในชีวิตแต่งงาน ตัวอย่างเช่น

(1) สตรีอาจได้แต่งงานกับบุรุษที่ไม่ดี ไม่รักครอบครัว ในฐานสูตรกล่าวถึงความไม่แน่นอนในชีวิตแต่งงานของสตรีไว้อย่างชัดเจน เนื่องจากการย้ายจากครอบครัวตนเองแล้วไปใช้ชีวิตในครอบครัวของสามี หากมีความเสี่ยงอยู่บ้าง หากไม่ได้ใช้เวลาศึกษาดูใจกันมาก่อน ก็อาจจะตัดสินใจแต่งงานผิดก็ได้ การได้แต่งงานเป็นสะใภ้ในตระกูลที่เหมาะสมจึงถือเป็นเรื่องของบุญที่ได้เคยสั่งสมไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/211/332-333)

(2) สตรีอาจมีสามีร่วมกับหญิงอื่นโดยปกติแล้วสตรีที่แต่งงานมีสามีแล้ว ย่อมต้องการความเป็นใหญ่ในครอบครัว มีอำนาจแต่เพียงผู้เดียวในการจัดการครอบครัว รวมถึงการได้เป็นสตรีที่ทำหน้าที่ภรรยาเพียงคนเดียวของสามีด้วย เมื่อใดก็ตามที่สามีได้นำเอาหญิงอื่นมาอยู่ร่วมชายคาบ้าน สตรีผู้เป็นภรรยาก็ย่อมประสบกับความทุกข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/211/332-333) การได้อยู่ร่วมสามีกับหญิงอื่นนี้เป็นความทุกข์ที่สตรีจำนวนไม่น้อยจำต้องทน คนที่ทนไม่ได้จะต้องทะเลาะกันหรือไม่ก็อาจต้องหย่าร้างกัน

(3) สตรีอาจไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ การมีบุตรไว้สืบสกุลเป็นความปรารถนาสูงสุดของสามี หากสะใภ้ในตระกูลใดไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ สะใภ้ผู้นั้นย่อมไม่เป็นที่พอใจของ

ตระกูลฝ่ายสามี สำหรับความทุกข์ในข้อนี้ก็ถือว่าเป็นความทุกข์ประการหนึ่งในการใช้ชีวิตครอบครัว เพราะสตรีโดยทั่วๆ ไปนั้นเมื่อแต่งงานก็จะสามารถให้กำเนิดบุตรได้และการให้กำเนิดบุตรก็ถือว่าเป็นของขวัญสำคัญสำหรับครอบครัวของสามี สตรีโดยมากจึงมีความทุกข์ในเรื่องนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/211/332-333) และเหตุที่เป็นทุกข์ก็เพราะว่าเป็นธรรมเนียมของสังคมอินเดียที่ว่า หากสตรีใดแต่งงานแล้วไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ ก็ต้องยินยอมให้สามีนำหญิงอื่นมาอยู่ร่วมด้วย เพราะการที่ตระกูลใดไม่มีบุตรสืบตระกูลทรัพย์สมบัติเหล่านั้นจะต้องถูกทางราชการริบไปเป็นของหลวง

ดังนั้น ครอบครัวที่ไม่มีบุตรธิดามาเป็นทายาทไว้สืบสกุลจึงต้องพยายามหาทางออกเพื่อเป็นวิธีการแก้ไขการถูกริบสมบัติครอบครัว โดยเฉพาะฝ่ายสามีจะต้องหาทางนำหญิงอื่นมาเป็นภรรยาอีกก็ได้ เพื่อต้องการบุตรสืบสกุล นับว่าเป็นความทุกข์ของสตรีผู้ไม่สามารถให้กำเนิดทายาทได้

5. มิติทางด้านสังคมวิทยา

ในเอกสูตรแสดงให้เห็นว่า บุรุษที่มีความเป็นใหญ่ กล่าวคือ มีอิสริยยศและยอมเป็นที่หมายปองต้องการของสตรีของสตรี (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/307/328) หากว่าตามจริงเรื่องการนิยมความเป็นใหญ่นี้คงไม่ใช่เฉพาะสตรี เพราะตามความเป็นจริงแล้วคนในสังคมต่างก็ปรารถนาหรือชื่นชมยินดีกับคนที่มตำแหน่งใหญ่โตกันทั้งนั้น อย่างไรก็ตาม หากจำแนกโดยคำนึงถึงทั้งความเป็นใหญ่ในตำแหน่งและจำนวนทรัพย์สมบัติ พบว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนานิยมใช้คำว่า กุลสมบัติ คือ การได้เกิดในตระกูลผู้ยิ่งใหญ่ในโลกมนุษย์ 3 ตระกูล คือ กษัตริย์ มหาศาล พราหมณ์มหาศาลและ คหบดีมหาศาล (พระไตรปิฎกพร้อมมรรคกถาภาษาไทย 13/2/1/432) บุรุษผู้ดำรงตำแหน่งที่ยิ่งใหญ่นี้ ย่อมสามารถครองใจของสตรีได้ แม้ว่าสตรีคนนั้นๆ จะเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยพละทั้ง 5 ประการดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

กล่าวโดยรวมได้ว่า เนื้อหาของพระสูตรในมาตุคามสังยุตแสดงให้เห็นว่าทัศนะของพระพุทธศาสนาผ่านมิติทางสังคม 5 ด้าน คือ ด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ครอบครัวและสังคม โดยมีมิติเหล่านี้เมื่อพิจารณาในบริบทของสังคมปัจจุบันก็ยังสามารถนำมาเป็นกรอบในการพิจารณาได้

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พระสูตรในมาตุคามสังยุตที่กล่าวถึงมาตุคามในฐานะต่างๆ นั้นทรงคำนึงถึงสตรีในมิติทางสังคม 5 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสติปัญญา ด้านครอบครัวและด้านสังคมวิทยา โดยเท่าที่หรือทัศนะต่อสตรีนั้นก็พิจารณาตามสถานภาพและบทบาทต่างของสตรีซึ่งจำแนกได้ทั้งด้านบวก คือ กล่าวถึงสตรีในทางยกย่องสรรเสริญ ชี้ให้เห็นว่าสตรีมีศักยภาพทางสติปัญญาที่อาจได้รับการฝึกหัดพัฒนาได้เหมือนกับคนทั่วไป อีกแง่หนึ่ง

นั่นก็มีข้อความกล่าวถึงสตรีต่างๆ ไปที่ยังไม่ได้รับการฝึกฝน ก็จะมีข้อความกล่าวถึงในเชิงตำหนิที่ข้อบกพร่องแล้วแนะนำให้สตรีเหล่านั้นหันกลับมาปฏิบัติในทางที่ถูกต้องดีงาม

บทสรุป

จากการศึกษาทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุตสรุปความได้ว่า มาตุคามสังยุตเป็นประมวลพระสูตรเกี่ยวกับสตรีที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระอนุรุทธะและหมู่ภิกษุ กล่าวถึงสตรี 5 สถานะ คือ สตรีที่เป็นลูกสาวโดยให้รายละเอียดว่า สตรีที่เป็นลูกสาวนั้นจะต้องอยู่ในการดูแลของพ่อแม่ โตขึ้นสังคมนิยมให้แต่งงานมีครอบครัว สตรีที่แต่งงานไปเป็นภรรยาแล้วจะต้องไปอยู่ในบ้านสามี หากมีบุตรได้ก็จะเป็นที่รักของสามีในตอนที่อยู่ในบ้านสามีนั้น สตรีจะมีฐานะเป็นลูกสะใภ้ โดยศีล 5 จะเป็นเครื่องช่วยให้สตรีมีความมั่นคงและได้รับความรักจากครอบครัวของสามี สตรีที่เป็นมารดา มีหน้าที่ต้องให้การเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนลูก และสตรีที่เป็นพุทธสาวิกา เมื่อได้รับการสั่งสอนและตั้งมั่นในธรรม คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา ย่อมสามารถพัฒนาจรเป็นพระอริยบุคคลได้

เนื้อหาของพระสูตรในมาตุคามสังยุตทำให้ทราบทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในเรื่องหลักๆ คือ สตรีมีศักดิ์ความเป็นมนุษย์เหมือนกับบุรุษจึงควรได้รับการดูแลจากสังคม ในวัยเด็กพ่อแม่ควรดูแล เมื่อแต่งงานสามีควรดูแลให้มีความสุข ซื่อสัตย์ ไม่มีหญิงอื่นร่วมเรือน โดยสิ่งที่จะทำให้สตรีมีความมั่นคงในชีวิตแต่งงานและครอบครัวของสามีคือ ความประพฤติและการทำหน้าที่ อย่างไม่รู้แก่ตาม ไม่ใช่ว่าชีวิตครอบครัวของสตรีจะสมหวังเสมอไป เพราะมีสตรีจำนวนมากน้อยที่ชีวิตครอบครัวล้มเหลว เช่น ไม่สามารถมีบุตรให้สามีได้ สามีไม่รัก สามีมีภรณยาน้อยร่วมเรือน แต่สำหรับสตรีที่ทำบุญกุศลไว้มาก บุญจะส่งเสริมสตรีมีความสุขในชีวิตการแต่งงาน ในส่วนของคุณค่าของชีวิตนั้น สตรีเป็นคนดีหรือชั่วเพราะกรรมที่ทำ ไม่ใช่พรหมลิขิต การที่สังคมถือว่าตระกูลที่มีลูกสาวทำให้ขาดโอกาสทางศาสนานั้นเป็นสิ่งไม่มีเหตุผล เพราะหากสตรีได้รับการศึกษาอบรมก็เป็นคนฉลาดได้ โดยที่สุดสตรีที่เอาใจใส่ในการเรียนรู้ก็สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้

พระสูตรในมาตุคามสังยุตแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อสตรีครอบคลุมมิติทางสังคม 5 ด้าน คือ (1) มิติทางร่างกาย คือ ถือว่าสตรีมีร่างกายแตกต่างจากบุรุษจึงควรได้รับการดูแลอย่างเหมาะสม (2) มิติทางจิตใจ คือ ถือว่าหากไม่สำรวมระวัง สตรีอาจจะถูกกิเลสครอบงำจิตใจได้ (3) มิติทางสติปัญญา คือ ถือว่าสตรีมีศักยภาพที่จะพัฒนาได้เหมือนกับบุรุษ (4) มิติทางครอบครัว คือ ถือว่าสตรีที่แต่งงานมีครอบครัวก็จะเป็นสมาชิกคนสำคัญในครอบครัว มีหน้าที่รับผิดชอบทั้งสามี ลูกและญาติของสามี และ (5) มิติทางสังคมวิทยา คือ ถือว่าสตรีเป็นบุคคลที่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคม จึงควรถูกกำหนดให้มีสถานภาพและบทบาทในฐานะสมาชิกของ

สังคม มีความคิดเหมือนกับคนในสังคมส่วนใหญ่ วิถีชีวิตและสถานภาพของสตรีจึงควรได้รับการปฏิบัติจากสังคมอย่างมีศักดิ์ศรี

เอกสารอ้างอิง

- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2541). **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปาริชาติ นนทกานันท์. (2523). “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543). **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล (ชุด 91 เล่ม)**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มานพ นักการเขียน. (2545). **พระพุทธศาสนากับสตรีศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- เรื่องอุไร กุศลาสัย. (2535). **สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์.
- วาสนา ไอยรรรัตน์. (2522). “สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สนิท ศรีสำแดง. (2544). **พระพุทธศาสนา : กระบวนทัศน์ใหม่**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สมิทธิพล เนตรนิมิตร. (2541). “ภิกษุณีกับการพัฒนาศักยภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”. **พุทธจักร**. ปีที่ 52 ฉบับที่ 12 (มกราคม 2541) : 35-38.
- เสฐียรโกเศศ. (2526). **หิโตปเทศ**. กรุงเทพมหานคร: หจก.การพิมพ์พระนคร.

